

Murat Pakar*

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı.

Yüzleşmenin Psiko-politiği¹

Son yıllarda Türkiye'nin politik hayatında giderek daha çok kulağımıza takılan başlıca kelimelerden biri hâline geldi *yüzleşme*. Çok sayıda politikacı, yorumcu, yazar vb. sık sık Türkiye'nin şununla ya da bununla yüzleşmesi gerektiğini belirtiyor. Başkaları açıktan ya da örtük biçimde “ne yüzleşmesi?” diye homurdanıyor. Neredeyse Türkiye'deki anaakım siyasetin bile bir parçası hâline gelen bu yüzleşme nedir, nasıl bir şeydir, neleri kapsar, bileşenleri nelerdir, nasıl yapılır, ne işe yarar? Bu makalenin amacı bu sorulara psiko-politik açıdan cevap vermek.

Yüzleşmenin Anlamları

Yüzleşmek Türkçenin güzel kelimelerinden biri. TDK Sözlüğü üç anlam sıralamış: “1) Bir olayı ileri sürenle, inkâr eden kimselerin yüz yüze gelerek sözlerini tekrarlaması; 2) Yüz yüze gelmek; 3) Farkına varmak, iyice anlamak.”² Yaygın kabul gören anlamı: Bir olayla/durumla/yaşanmışlıkla ilgili iki farklı versiyon sunan (genellikle biri iddia eden, diğeri inkâr eden) iki kişinin yüz yüze, karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesi. Tanıklar huzurunda ya da değil, yüz yüze gelecekler de ne olacak? Birbirlerinin yüzlerine, özellikle gözlerinin içine bakacaklar, tanıklar varsa onlar da bu iki yüze ve iki çift göze bakacaklar. Amaç? Kim doğru, kim yalan söylüyor anlamak için: Hakikati aramak için (farkına varmak ve iyice anlamak için). Zira insanlık tarihinden süzülüp gelen bilgeliklerden biri, yüzümüzdeki/gözlerimizdeki minimal oynamaların bile bizim duygularımızı ele vereceği yönündedir.³ Duygular öznel hakikatlerimizdir. Hele de başka bir yüze/gözlere bakarken duygularımızı saklamak çok daha zordur. O yüzden gerçeklerden kaçtığımızı ya da yalan söylediğimizi düşündüğümüz birine “yüzüme / gözlerimin içine bakarak konuş” deriz ve konuşurken dikkatle yüzünü/gözlerini inceleriz.

Yüz yüze bakmanın, duyguları, dolayısıyla hakikati, ortaya çıkarmak konusunda katkıda bulunmasının yanında bir de iki kişi arasında insani bağ kurma potansiyelini artırdığını da eklemeliyiz. Bütün toplumlarda insanların büyük çoğunluğu için bir insanın gözünün içine baka baka onun canını yakmak çok çok zordur. Bir insanın acısını, ıstırabını göre göre o kişiye acı vermeye devam etmek ancak ciddi anti-sosyal kişilik yapısına sahipseniz ve/veya o kişiyi nefret/itlaf edilmesi gereken bir tehdit/düşman olarak görebiliyor ve bu nedenle o kişiyi insan-dışı bir konuma itebiliyorsanız mümkün hâle gelir. O yüzden, örneğin çoğu işkenceci, mağdurların gözleri kapalı olmadan işkence yapamaz. Çekinceleri sadece tanınmak değildir; göz teması, insani temas ihtimalini çok artırır; insani temas ise işkence yapabilme kapasitesini çok azaltır. Başka birinin yüzünde/gözlerinde bir acı/ıstırap gördüğümüzde “ayna nöronlarımız”⁴

¹ Bu makalenin daha dar bir versiyonu Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin, *Bölgesel Barışa Doğru - Türkiye'de Vatandaşlık: Kimlikler, Haklar, Çatışmalar...* (yay.haz. Esra Güçlüer, İstanbul, 2012, s. 81-88) başlıklı kitabında yayımlanmıştır (http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/karadeniz_kitapcik-tr.pdf).

² TDK, *Türkçe Sözlük*, 11. Basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

³ Bu bilgelik, epeyce sofistike bilimsel araştırmalar tarafından da teyit edilmiştir. Bkz. P. Ekman ve W. V. Friesen, *Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Emotions from Facial Expressions*, Los Altos, CA: Malor Books, 2003.

⁴ Ayna nöronlar, yakın zamanlarda keşfedilmiş, beynimizdeki özel bir tür sinir hücreleridir. Temel işlevleri, doğrudan gözlemlenen başkalarının davranışlarını ya da duygularını aynalamaktır. Empati duygusunun da bu ayna nöron sistemiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu sayede acı çeken birini gördüğümüzde bizim beynimizde de

devreye girer, o acıyı bir şekilde kendi bünyemizde hissederiz. Empati, şefkat ve merhamet gibi insani duygularımız ve vicdanımız, bizi acı vermekten alıkoyar. Dolayısıyla, yüzleşme ediminin ilk ürünü hakikat ise, ikinci ürününün de empati ve vicdan üzerinden öteki ile ilişki bir alan yaratmak olduğu söylenebilir. Tabii ki yüzleşme, bu iki ürünün ortaya çıkışını otomatik olarak garanti etmez, ama ortaya çıkış ihtimallerini ciddi biçimde artırır. Bu iki ürünün sentezi söz konusu olabilirse, hakikat temelinde yeniden kurulmuş bir ilişkide barışçıl bir “uzlaş” (*reconciliation*) konumundan bahsedilebilir.

Uluslararası literatürün hâkim dili olan İngilizcede *yüzleşme* için birebir bir karşılık yoktur. Üç seçenek bir yakınlık sağlamaktadır: 1) *Coming to terms with (the past)*: (Geçmişle) hâlleşmek veya hesaplaşmak; 2) *Facing up to ...*: rahatsız edici bir durumu cesaretle karşılamak, kabul etmek; 3) *Confrontation*: meydan okuma, yüzleştirme, karşı karşıya gelme. Bu üç seçeneğin hiçbirinde yüzleşmenin orijinal anlamındaki gibi iki kişinin hakikati ortaya çıkarmak için yüz yüze gelmesi yoktur. Bu makalede bahsedilen yüzleşme faaliyetleri İngilizce literatürde daha çok *coming to terms with (the past)* ile karşılanmaktadır. Bu deyim Türkçe karşılığı olarak yüzleşme yerine *geçmişle hesaplaşma* önerilmiştir.⁵ İki temel nedenle, (geçmişle) hesaplaşma yerine (kendimizle) yüzleşme teriminin tercih edilmesinin daha doğru olduğu düşünülebilir: 1) Hesaplaşma, yüzleşmenin bir alt-başlığıdır. Yüzleşmeyle, hesaplaşmanın ötesinde ve hesaplaşma tarafından kapsanamayacak daha geniş bir edimler yelpazesi anlaşılmaktadır. 2) Yüzleşilen (ya da hesaplaşılan) sadece geçmiş değildir.

Yüzleşmenin Katmanları

Yüzleşme ediminde sanki bir silsile takip edilerek değişik katmanlarla yüzleşilmektedir:

1. Karşımızdaki Öteki: Ben’in karşısında *O*, Biz’in karşısında *Onlar* olarak Öteki. Bizden farklı, bizimkiyle çelişebilen bir hikâyeleri vardır.
2. Öteki’nin yüzü, gözleri, duyguları: Farklı bir öznelikle karşılaşmak sarsıcı olabilir.
3. Kendi duygularımız: İzin verdikçe ve güvendiğimizce yoğun ve karmaşık biçimlerde ortaya çıkabilecek, bizi şaşırtabilecek, ama aynı zamanda ifade edildikçe ve işlemlenebildikçe rahatlatabilecek duygularımız.
4. Geçmiş, anılar, olgular, gerçekler:
 - a. Suçlarımız/kabahatlerimiz ve/veya
 - b. Travmalarımız/acılarımız
5. *Bir bütün olarak kendimiz*: Neymişiz, neler yaşamışız? Bir mağdur olarak nelere maruz kalmışız, ne tür incinmişlikler yaşamışız? Ya da bir fail olarak kimleri nasıl incitmişiz? Bütün bunlar neden olmuş, bedeli ne olmuş? Mağdur konumundan da fail konumundan da bu soruların cevapları oldukça sarsıcı ve dönüştürücü olabilir. Samimi ve sahici bir yüzleşme süreci, kendisiyle yüzleşenler için devrimcidir. İçimize bakarız, karanlıklarımızla, düğümlerimizle hâlleşiriz, içgörü geliştiririz, yenileniriz. Yüzleşme, mağdurların zedelenmişliklerini tamir edip güçlenmesi için; failerin de asgari insani etik çerçeve içine (tekrar) girebilmesi için kapı açar.

ayna nöronlar sayesinde acı hissini veren bölgeler uyarılmakta, biz de kısmen o acıyı yaşamaktayız. Detaylı bilgi için bkz. J. Decety ve W. Ickes, (der.) *The Social Neuroscience of Empathy*, Cambridge, MA: MIT Press, 2007.

⁵ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Kıscacası, Öteki ile başlayan yüzleşme sürecimiz, dönüp dolaşıp aynada kendimize baktığımız, gereği gibi yapabilirsek kendimize dair çok daha derinlikli ve sahici bilgi sahibi olduğumuz ve kendimizi dönüştürebileceğimiz bir sürece doğru evrilir. Kendimizle yüzleştikten sonra tekrar dönüp değişmiş/yenilenmiş (bir anlamda “arınmış”) hâlimizle Öteki ile bu sefer hakikat zemininde yeni bir ilişkisellik yaratabiliriz. Bu anlamda yüzleşme bir imkândır.

Bireyden Sosyo-politiğe

Farklılıkların, çatışmaların ve travmaların tarihi insanlık tarihi kadar eski olduğuna göre, yüzleşmenin tarihçesinin de o denli eski olması gerekir. Her kültürde irili ufaklı yüzleşmeler gündelik hayatın ve insan ilişkilerinin bir parçasıdır. Ancak 20. yüzyılın başından itibaren, insanın kendisiyle (kendi iç-çatışmaları, korkuları, kaygıları, zaafı, vb.) yüzleşmesinin iyileştirici ve olgunlaştırıcı işlevlerine vurgu yapan psikanalizin ve psikanalizden kökenlenen diğer psikoterapi ekollerinin yaygınlaşmasıyla, özellikle Batı dünyasının kültürel kodlarında yüzleşme meselesinin çok daha önemli bir yer tutmaya başladığı söylenebilir.

Psikanaliz ve psikanalitik psikoterapiler, kişinin öznel hakikatini araması, bulması, yeniden-kurgulaması için uygun bir ortam sunar. Kişi bu süreçte iç dünyasının derin katmanlarıyla, bilinç-dışı zihinsel ve bedensel malzemesiyle (bastırılmış ya da kopuşturulmuş arzular, duygular, anılar, travmalar, ilişkisellikler, vb.) döne döne yüzleşir; kendini, hayat öyküsünü çok daha iyi tanır ve anlamlandırır; hafızasını yeniden düzenler; kendini kısmen dönüştürür, kendini ve ilişkilerini daha sahici ve daha olgun biçimlerde yeniden tanımlar ve kurar.⁶ Psikanaliz ve travma çalışmalarından biliriz ki, bugünümüzü olabildiğince özgür, özerk, sahici ve olgun biçimde kurmak ve yaşamak istiyorsak, geçmişimizle, geçmişimizdeki travmalarla, yoksunluklarla, incinmişliklerle, içimizde taşıdığımız hayaletlerle yüzleşmek zorundayız.⁷ Acılı ve zor bir süreçtir, ama nihayetinde insanı büyüten/olgunlaştıran ve birçok düzeyde hayat kalitesini artıran bir süreçtir.

Bireysel düzeyde daha çok psikanalizin açtığı kanal üzerinden toplumsal tahayyüle dâhil olan yüzleşme pratiği, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı çok ağır tahribat sonrasında hızla sosyo-politik düzeyde de kendine yer bulmaya başlamıştır. Devasa savaş suçları, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve soykırım gibi olgular, taraflarca birçok düzeyde yüzleşilmesi gereken büyük bir düğüm bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yenilmişleri, Almanya ve Japonya, hem net yenilmiş ve teslim olmuş oldukları, hem de suçüstü durumunda yakalandıkları için, milyonlarca sivil insanın ölümünden sorumlu tutulan devlet görevlileri Nürnberg ve Tokyo mahkemelerinde yenenler tarafından yargılanıp mahkûm edilmişlerdir. Bu, cezalandırıcı (*retributive*) tarzda adaleti sağlama çabasıdır. Bir de daha yakın zamanlarda geliştirilen onarıcı (*reparative/restorative*) adalet girişimleri söz konusudur. Bu tarz adalet kurma girişimleri, net bir şekilde yenen ve yenilenin olmadığı, bunun yerine daha yumuşak geçişlerin mümkün olabildiği, ama yine de çatışma ve kutuplaşmanın çok ciddi olduğu, çok yaygın cezalandırma girişimlerinin yeni çatışma/intikam dalgaları yaratabileceği toplumlarda (örn. Güney Afrika Cumhuriyeti) denenmiştir. Bu tarz genellikle “Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları” aracılığıyla yürütülür.

⁶ Psikanalizle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. S. A. Mitchell ve M. Black, *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*, New York: Basic Books, 1996. Kitabın Türkçesi *Freud ve Sonrası* başlığı ile İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından 2012 yılında yayımlanmıştır. Konuyla ilgili şu çalışmaya da bakılabilir: J. Safran, *Psychoanalysis and Psychoanalytic Therapies*, Washington, DC: American Psychological Association, 2012.

⁷ J. Prager, “Healing from History: Psychoanalytic Considerations on Traumatic Pasts and Social Repair”, *European Journal of Social Theory*, 11(3): 405–420, 2008.

Temel amaç, geçmiş suçlara dair hakikatlerin gün ışığına çıkması, faillerin ve mağdurların saptanmasıdır. Güney Afrika örneğinde olduğu gibi, eğer failler her şeyi anlatıp mağdurların yüzlerine bakarak özür dilerlerse affedilebilirler. Bu tarz adalette failleri cezalandırmaktan çok hakikatin ortaya çıkmasının ve resmen kabul edilmesinin geçmiş yaraları onarmada daha etkili olduğu düşünülür. Nitekim Güney Afrika’da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nun faillerin ve mağdurların dinlendiği oturumları yıllarca bütün ülkeye TV ve radyolardan canlı olarak yayınlanmış, bu sayede tarihin en kapsamlı ve kalabalık grup terapisi / yüzleşmesi gerçekleştirilmiştir.⁸

Hangi adalet tarzı tercih edilirse edilsin -ki karma formlar da her zaman mümkündür-, bireysel düzeyde de sosyo-politik düzeyde de yüzleşme derken kastımız aynıdır: Hakikat ortaya çıkacak; failler ve mağdurlar belli olacak, inkârcılar/failler (ve devamla kendilerini faillerle yakınlık/özdeşim içerisinde görenler/konumlandırılanlar) durumu derinlemesine anlayacak ve barışçı yönde dönüşecek. Ancak bu dönüşüm sonucu, faillerle mağdurlar yeni hakikat rejimi çerçevesinde, isterlerse yeni bir uzlaşma sağlayabilecekler.

Tarihsel/politik çatışmaların barışçıl çözümü yolunda yapılacak yüzleşme/uzlaşma çalışmalarında sadece bilgilenmenin değil, aynen psikanalitik kuramın ve psikotravmatoloji alanının bize öğrettiği gibi, özür, bağışlayıcılık, pişmanlık ve empati gibi kanalların da kullanıldığı kapsamlı bir duygusal çalışmanın yapılması gerekir.⁹ Daha önceki bir çalışmamda belirttiğim üzere bu Türkiye gibi toplumlar açısından özellikle gereklidir:

Türkiye gibi tarihinde çok sayıda kapatılmış, unutturulmuş, yanlış öğretilmiş kara sayfa olan ve belli toplumsal kesimlerin sistematik olarak mağdur edildiği ülkelerde, toplumsal barış ve adalet yolunda bu kara sayfalarla yüzleşmeden yol almak mümkün değildir. Çünkü: 1) Unutturulmaya çalışılanlar, gün gelir kâbus şeklinde geri gelirler ve zorla kendilerini hatırlatırlar. 2) ‘Bir daha asla’ diyebilecek bir toplumsal olgunluğa erişebilmek için yüzleşmeden başka çare yoktur. 3) Mağdur edilmiş kesimlerin bu toplumun bir parçası olması isteniyorsa, yaşadıkları melanetlerin tanınması, özür dilenmesi, mümkün mertebe yaraların sarılması ve mağdurların onurlandırılması gerekmektedir. (...) Hakikatlerle yüzleşme, hafıza, duygu, anlam ve ilişkilendirme düzeylerinde çok-katmanlı ve yoğun bir mücadeleyi gerektirir. Hatırlanmayanlar/unutturulanlar ya da yanlış hatırlananlar/bilinenler/öğretilenler, hakiki olgusal bilgilerle yer değiştirecek; bu devasa değişimin duygusal

⁸ Konuyla ilgili bkz. E. Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2001; A. Boraine, *A Country Unmasked, Inside South Africa’s Truth and Reconciliation Commission*, Oxford: Oxford University Press, 2000; M. Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

⁹ Mevzuyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: M. R. Amstutz, *The Healing of Nations: The Promise and Limits of Political Forgiveness*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2005; Y. Auerbach, “The Reconciliation Pyramid: A Narrative-Based Framework for Analyzing Identity Conflicts”, *Political Psychology*, 30(2): 291-318, 2009; N. Biggar, “Concluding remarks”, N. Biggar (der.), *Burying the Past: Peace and Doing Justice after Conflict* içinde (s. 270–285), Washington DC: Georgetown University Press, 2001; P. E. Digeser, *Political Forgiveness*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001.

zorluklarına katlanılacak; sonuçta yeni bir anlam dünyası kurulacak ve yeni ilişkilene tarzları geliştirilecektir. Bireysel düzeyde de toplumsal düzeyde de epey zor bir iştir. Bu zorluk genellikle kaçınma, korkma, öfkelenme gibi tepkileri beraberinde getirir. Yüzleşmenin başarılı olduğu durumlarda ise ciddi bir olgunlaşma söz konusudur.¹⁰

Yüzleşmenin Ögeleri - Aşamaları

Yüzleşme ve uzlaşma süreçleri ne tür ögeler içerir? Belli aşamaları var mıdır? Auerbach yedi aşamalı bir uzlaşma sürecinden bahseder: 1) Çatışma konusu olan olaylar/durumlara ilişkin birbiriyle çelişen farklı anlatılara aşinalık kazanmak; 2) Kabul edilmese bile Öteki'nin anlatısını tanımak/anlamak; 3) Öteki'nin durumuna dair empati geliştirmek; 4) Öteki'nin iddia ettiği durumlara dair en azından kısmi bir sorumluluk üstlenmek; 5) Geçmiş suçlara/hatalara dair tazminat ve tamirata hazır olunduğunun ifade edilmesi; 6) Geçmiş suçlara/hatalara dair kamuoyu önünde açıkça özür dilenmesi ve bağışlanmanın talep edilmesi; 7) Geçmişe dair farklı/çelişen anlatıları tarafların kabul edebileceği ortak bir anlatı şeklinde bütünleştirebilmek için uğraşmak.¹¹ Wessels ve Bretherton'a göre ise uzlaşmanın üç temel ögesi vardır: 1) Geçmişle barışma (hakikatin ortaya çıkartılması ve özür), 2) Çatışmanın barışçıl biçimde çözümlenmesi; 3) Sosyal adalet.¹²

Literatürdeki aşama ve öge değerlendirmeleri çok kapsayıcı görünmemektedir. Psiko-politik bir perspektiften baktığımızda, travmalarla/çatışmalarla yüklü bir tarihsel/politik anlaşmazlığı/husumeti savaş yerine barışçıl olarak çözme sürecinde yüzleşme/uzlaşma çabalarının geçmesi gereken aşamaları ve içermesi gereken ögeleri sıralarsak:

1. Güven (*Trust*) ve Güvenlik (*Security*):

Yüzleşme/uzlaşma literatürü, genellikle çatışma-sonrası, (demokrasiye) geçiş dönemleri için kavramsallaştırıldığı için güven ve güvenlik ihtiyacını verili sayar. Kapsamlı, nitelikli ve kalıcı bir yüzleşme/uzlaşma çabası için aktif silahlı çatışma ve şiddet ortamının sona ermiş olması büyük kolaylık sağlar. Toplumların geniş çoğunluğunun kendisiyle yüzleşebilmesi için temel güvenlik ihtiyacının karşılanmış olması ve Öteki tarafa asgari bir güven duyması gerekir. Ancak aynı zamanda, toplumun küçük bir azınlığı tarafından gayri resmî düzeyde yürütülen yüzleşme faaliyetlerinin, tarafları kalıcı bir uzlaşma çerçevesi içine girmeye ve dolayısıyla ateşkes ilan etmeye ikna etmesi de mümkündür. Dolayısıyla gayri resmî düzeyde belli bir kıvama getirilen yüzleşme faaliyetlerinin taraflar arasında bir uzlaşma niyetini ortaya çıkarması, bunun ateşkes ve bir çerçeve anlaşmasıyla geliştirilmesi ve devamlı çok daha kapsamlı resmî bir yüzleşme adımına doğru evrilmesi mümkündür.

2. Eşdeğerlilik (*Equivalence*) ve Saygı (*Respect*):

¹⁰ M. Parker, "Maskeli baloyu bitirmek için karşı-psikolojik harekât", *Birikim*, 248: 24-31, 2009.

¹¹ Y. Auerbach, *a.g.m.*

¹² M.G. Wessels ve D. Bretherton, "Psychological reconciliation: National and international perspectives", *Australian Psychologist*, 35(2): 100-108, 2000.

Yüzleşme/uzlaşma sürecinin sağlıklı ve derinleşerek sürebilmesi için iki tarafın birbirini eşdeğer olarak görebilmesi ve de birbirine saygı duyması gerekir. Fail olarak, geçmişte ve/veya hâlen mağdur ettiklerimizle (ve dolayısıyla kendimizle) yüzleşirken, mağdurlarda nelere yol açtığımızı, onların neler yaşamış olabileceklerini anlayabilmemiz için, onları bizimle aynı düzeyde/değerde insanlar olarak görüp, empati kanallarımızı açık tutmamız gerekir. “Bana/bize yapılsaydı ne hissederdim/yapardım?” sorusu bu aşamanın temel sorusudur. Öteki’ni bize eşdeğer görüp, saygı duymadıkça kendimizle yüzleşme ihtiyacı duymamız bile pek mümkün değildir.

3. Bilgi ve Hafıza (*Knowledge and Memory*) ya da Hakikatin Ortaya Çıkartılması:

Yüzleşme faaliyeti, öncelikle bir hafıza çalışmasıdır. Toplumun yakın ve/veya uzak tarihindeki tartışmalı kara sayfalara dair olgusal hakikatlerin bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkartılması gerekmektedir. Ne, ne zaman, nasıl, neden olmuştur? Failler ve mağdurlar kimlerdir?

a. Gayri Resmî Kanallar:

Sivil toplumun kara sayfalarla ilgili yapabileceği tüm araştırma, yayın, kampanya vb. faaliyetler, hem toplumun bilgilenmesine hem de daha kapsamlı bir yüzleşme için resmî kanalların zorlanmasına yarar. Gayri resmî kanallar üzerinden yürüyen yüzleşme faaliyetlerinin toplumun çoğulluğunu yansıtmaya ve resmî kanalların hegemonize etme potansiyeline set çekme gibi çok önemli işlevleri vardır. Dolayısıyla yüzleşme faaliyeti sadece çatışan tarafların resmî kanallarına bırakılmayacak kadar ciddi ve karmaşık bir iştir.

b. Resmî Kanallar:

Yüzleşme faaliyetinin hem daha kapsamlı olması hem de kalıcı, elle tutulur sonuçlar üretebilmesi için bilgilenme / hafıza çalışması aşamasından itibaren mutlaka resmî kanalların da devreye sokulması gerekir. Bu noktada kabaca üç seçenek söz konusudur:

- i. Mahkemeler kanalıyla cezalandırıcı adalet,
- ii. Hakikat Komisyonları tarzı yapılar üzerinden onarıcı adalet,
- iii. Ülkenin/toplumun/çatışmanın özelliklerine göre karma bir model.

Bu yolların hangisi seçilirse seçilsin, kara sayfalara dair hakikat ortaya çıkartılıp resmî kayıtlara geçirilecektir.

c. Bilgilerin Toplumsallaştırılması ya da Yeni Bir Kolektif Hafıza:

Hakikatin ortaya çıkartılmış olması yetmez, tarafların en yüksek yetkili organlarınca (örn. parlamento) bu hakikatin resmen tanınması ve buna dair bilgilerin en yaygın biçimde toplumsallaştırılması gerekmektedir. Bu sayede toplum, bu kara sayfalara dair sahici bilgiye erişebilecek ve sağlıklı bir hafıza temizliği yapabilecek, bilgi eksikliği ya da kirliliğine son verebilecektir.

4. Duygu (*Affect*):

Bilgilenmek gerekli ama yeterli değil. Kara sayfalar konusunda yeterince bilgilenmiş her insanın, mağduriyetler konusunda bir duygudaşlık içine gireceğini varsaymamamız gerekiyor... Kara sayfalar konusunda bilgilenme arttıkça ve inkâr imkânsızlaştıkça bir kesimin 'hak etmişlerdi' konumuna geçmesi gayet mümkün. Öteki'ni anlamak ve duygudaşlık kurabilmek konusunda bilginin ötesine geçebilmek gerekli. Bu çerçevede doğrudan insani temas, değişik toplumsal kesimlerden insanların ortak faaliyetlerde/projelerde çalışması ve sanatsal yaratımlar en önemli halkalar.¹³

Yüzleşmenin duygusal boyutunun devrede olabilmesi için en büyük görev sanatçılara, özellikle de geniş kitlelere ulaşabilen sanatçılara düşüyor (ilk planda akla kitleselleşebilme potansiyelleri nedeniyle sinema ve müzik geliyor).

5. Anlam (*Meaning*):

Neler olduğuna dair bilgilenmek ve mağdurlarla bir duygudaşlık geliştirmek gerekli ama yeterli değil. Bütün bu bilgilerden ve duygulardan bir anlam çıkarabilmek lazım. Bu devlet nasıl bir devlettir? Bu devletin gözünde yurttaş olmak ne demektir? Değişik kara sayfalar arasındaki bağlantılar/ortaklıklar nelerdir? Örneğin Türkiye için konuşacaksak, Türklük dayatması nereden kaynaklanmıştır ve nelere mal olmuştur? Neden Türkler üstün olmak zorunda? Türklük bu toplumun bütününe kucaklayabilecek bir sıfat olamıyorsa, ne olabilir? Bütün bu sorulara verilebilecek cevaplar doğrudan politik mücadele konusu. O yüzden, yüzleşme faaliyeti, politik bir vakumda gerçekleşmiyor; yüzleşmeden çıkarılacak anlamlar politik mücadele iklimi tarafından şekillendiriliyor.¹⁴

6. Özür (*Apology*) ve Bağışlanma (*Forgiveness*) Talebi:

Önceki aşamalardan geçildikten ve bu süreçte toplum hazırlandıktan sonra sıra, en yetkili resmî mercinin ağzından işlenen suçlar için mağdurlar ve yakınlarından açıkça, samimi bir özür dilenmesi ve bağışlanma talep edilmesidir. Yapılan zulümlerin ötesinde mağduriyeti katbekat artıran şey, bu mağduriyetlerin tanınmamasıdır. Mağduriyetleri tanınıp, mağdurlar onurlandırılmadıkça, mağdurlar açısından travma döngüsü kapanmaz, travmatik geçmiş bugünde yeniden yaşantılanmaya devam eder. Samimi ve resmî bir özür, geçmişle bugünü ayırmaya

¹³ Murat Paker, *a.g.m.*

¹⁴ Murat Paker, *a.g.m.*

yardımlar eder.¹⁵ Özür sayesinde travmatik geçmiş, gerçekten geçmiş, tamamlanmış sayılabilir. Ancak ondan sonra yeni ve ortak bir gelecek için bir yol arkadaşlığı mümkün olabilir.

Failin özrü, mağdurların incinmişliğini bağışlayıcılığa çevirme potansiyeline sahiptir.¹⁶

İncinmişlik bir çeşit ruhsal rehinelik hâliyse, bağışlayıcılık da bir çeşit ruhsal özgürleşme olarak değerlendirilebilir. Bir özgürleşme olarak bağışlayıcılık, belirsizliğe tahammülün artması ve daha az tahripkâr bir gelecek uğruna geçmişteki memnuniyetsizliklerimizin yoğunluğunu azaltabilme becerimizin üzerine inşa edilir.¹⁷

7. Tazminat (*Restitution*):

Yüzleşme sürecinde, mağdurların maddi ve manevi kayıpları imkânlar elverdiğince karşılanmalıdır. Tazminat, verilen zararın sorumluluğunun üstlenildiğini ve mağdurların travma öncesi eski hâline dönmemesinin önemsendiğini gösterir. Bu sayede mağdurlar ve onların ait oldukları toplumsal kesim, tekrar içerildiklerini hissedebilirler.

8. Tamirat (*Reparation*):

Kitlesele politik şiddet ve baskı tarzı travmatik durumlar, mağdurlarda ciddi hasarlara neden olabilirler. Bu hasarların giderilmesi de yüzleşme faaliyetinin bir parçası olmalıdır.

a. Rehabilitasyon

Tıbbi ve psikolojik hasarlara yönelik rehabilitasyon faaliyetleri mağdurlara ücretsiz olarak sunulmalıdır.

b. Sembollerin önemi

Kolektif düzeyde tamiratın en önemli araçları sembollerdir. Örneğin, eskiden kahraman sayılan, ama yüzleşme sürecinde aslında katil olduğu anlaşılan birilerinin isimlerinin çeşitli caddelere ya da binalara verilmesine son verilmelidir. Onların yerine mağdurların, mağdurlara yardım edenlerin ve şiddete direnenlerin isimleri ön plana çıkarılmalıdır. Travmatik olayları hatırlatan, mağdurları onurlandıran, gelecek kuşakları uyaran anıt ve müzeler de sembolik ve kolektif tamirat araçları olarak anılmalıdır.

9. Hakların Yeniden Tanımlanması – Yasal Düzenlemeler:

- a. Tüm baskıcı / ayrımcı yasaların ve mevzuatın, eşitlikçi ve barışçıl uzlaşma temelinde elden geçirilmesi,
- b. Tüm ders kitaplarının aynı şekilde elden geçirilmesi,

¹⁵ J. Prager, “Healing from History: Psychoanalytic Considerations on Traumatic Pasts and Social Repair”, *European Journal of Social Theory*, 11(3): 405–420, 2008.

¹⁶ A. Goldberg, “The place of apology in psychoanalysis and psychotherapy”, *International Review of Psycho-Analysis*, 14: 409–413. 1987; I. Tylim, “On psychoanalysis on the witness stand in Argentina and South Africa”, *Journal of Psychoanalysis, Culture and Society*, March: 161–165, 2000.

¹⁷ I. Tylim, “The Power of Apologies in Transforming Resentment into Forgiveness”, *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 2(3): 260–270, 2005.

- c. Nefret söylemini ve ayrımcılığı cezalandıran yasal düzenlemeler yapılması,
- d. Toplumun ayrımcılık konusunda aktif biçimde eğitilmesi.

10. Yeniden ilişkilene – Sosyal Adalet:

Yüzleşmenin nihai amacı, kendimizle ve Öteki saydıklarımızla daha olgun, etik ve sahici bir tarzda yeniden ilişkilenebilmek ve eşdeğerliliğe dayalı ortak insani zeminler geliştirebilmektir. (...) Barış, genel olarak iki düzeyde tanımlanır. Açık şiddetin *yokluğu* negatif barıştır. Açık şiddetin giderilmesi çok önemli ve gereklidir, ancak barışa ulaşmak için yeterli değildir. Çünkü açık şiddete gebe olan zeminde yapısal eşitsizlikler, sembolik şiddet ve ayrımcılık üzerinden yürüyen toplumsal adaletsizlik sürüyorsa barışa ulaşamamışız demektir.¹⁸

Galtung'un belirttiği üzere toplumsal adaletin *varlığı* pozitif barıştır.¹⁹ Bu nedenle “meselenin toplumsal adalet ve hakikat boyutlarını çok ciddiye almak zorundayız.”²⁰

Türkiye’deki Yüzleşme Durumu

Osmanlı'nın çöküş döneminden günümüze Türkiye tarihinde yüzleşmeyi bekleyen onlarca kara sayfa vardır. Bunların hemen hepsinde devlet, tehdit unsuru olarak gördüğü çeşitli etnik, dinî veya politik sosyal gruplara karşı ağır ve yaygın şiddet ve baskı yöntemleri kullanmıştır. Bu kara sayfaların hiçbirisiyle resmî düzeyde gereği gibi yüzleşilmemiştir. Hatta tam tersine, çoğu mesele için yoğun ve aktif bir inkâr politikası sürdürülmüştür.

Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca ve bugün yaşanan, devasa mağduriyetler üretmiş meselelerin temelinde, çağının kudretli, yenilmez bir süper gücü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıl gibi görece kısa sayılabilecek bir zaman diliminde topraklarının ve nüfusunun neredeyse %90'ını kaybetmesi, bu kaybın sindirilememiş, yası tutulamamış büyük bir travma olarak Türkiye'nin egemen politik kültürünü belirlemiş olması yatmaktadır. Öteden beri beka kaygısıyla paranoid ve saldırgan bir şekilde davranmaya eğilimli olan bu egemen politik kültür, dinî, etnik, dilsel farklılıkları asimile ya da itlaf edilmesi gereken tehdit unsurları olarak görmekte ve ona uygun davranmaktadır.²¹

Türkiye’de yüzleşme başlamıştır, ama daha epey yolu vardır. Türkiye özellikle son [10-15] yılda, giderek temposu artan bir biçimde gayri resmî bir yüzleşme sürecinin içindedir. Kürt, Ermeni, Kıbrıs, azınlıklar meseleleri başta olmak üzere, on yılların kangrenleşmiş sorunları, resmî ideolojinin ezberlerini

¹⁸ Murat Paker, *a.g.m.*

¹⁹ J. Galtung, “Violence, peace, and peace research”, *Journal of Peace Research*, 3: 176–191, 1969.

²⁰ Murat Paker, *a.g.m.*

²¹ Paker, M. “Egemen politik kültürün dayanılmaz ağırlığı”, *Birikim*, 184-185: 61-71, 2004. [Bu makale aynı zamanda şu kitapta da yayınlanmıştır: Paker, M. *Psiko-politik Yüzleşmeler*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2007.]

eskiyle kıyas kabul etmez derecede silkeleyecek şekilde kamusal tartışma alanına girmiştir... Gayri resmî yüzleşme faaliyetleri artarak devam edecektir ve bu faaliyetler sosyo-kültürel dönüşüm sürecini hızlandıracaklardır. Ancak tabii ki yalnızca gayri resmî yüzleşme yetmez, yapısal ve daha sistematik bir resmî yüzleşme sürecine de ihtiyaç vardır. Bu da bir politik mücadele ve dönüşüm meselesidir. Resmî yüzleşme cephesinde şimdilik sadece Ergenekon dava süreci ve onun çeperindeki gelişmeler önemli bir mihenk taşı olmuştur.²² Diğer meselelerde de resmî bir yüzleşme sürecini zorlamak, talep etmek gerekmektedir. (...) Türk-Kürt meselesinde yakın zamanda girilen “barışçı çözüm süreci” önemli bir umut yaratmıştır, ancak bu meselede de kalıcı ve adil bir çözüme ulaşabilmek için kapsamlı bir yüzleşme aşamasından geçilmesi gerekmektedir. (...) *Yüzleşme sihirli çözüm değildir.* Yüzleşmenin iyi ve gerekli olduğunu savunmak bütün problemlerimizi böylesi bir yüzleşme sürecinde çözebileceğimiz anlamına gelmemektedir. Yüzleşme büyük bazı meselelerin çözümüne ciddi katkıda bulunur, ancak başarıyla tamamlanmış bir yüzleşme sürecinin sonunda da siyasi çatışkılardan azade pembe bir tablo çıkmayacaktır ortaya. (...) Hangisinden başlayacağız? Onlarca kara sayfa varsa hangi sırayla yüzleşeceğiz? Sosyo-politik bağlam, bu sırayı büyük ölçüde dayatır, çok seçim şansımız olmayabilir bu nedenle. Ama genel ilke olarak, bir toplum için güncellik ve yakıcılık dozu yüksek, dolayısıyla somut insanların günlük hayatına temas etme potansiyeli yüksek kara sayfalardan başlanması gerektiği söylenebilir. Türkiye için bu, tartışmasız bir şekilde Ergenekon tarzı (derin) devlet faaliyetleri ve Türk-Kürt sorunudur.²³

Nitekim ciddi yüzleşme faaliyetleri bu konular üzerinden yürümektedir. Bu doğrudan yakıcı meseleler belli bir kıvamda çözülmeyen diğer yüzleşilmesi gereken meselelerde yol almak çok mümkün olmayacaktır. Örneğin Türk-Kürt meselesini yeterince iyi bir şekilde çözmüş ve dolayısıyla bu süreçte Türklük ve Türkiyelilik gibi kimlik kategorilerini yeniden anlamlandırmış bir Türkiye'nin örneğin Türk-Ermeni meselesinde çok daha rahat ve özgüvenli bir şekilde yol alabileceği öngörülebilir.

Yüzleşme/uzlaşma süreçlerinin sabırla ve sindire sindire sürdürülmesi gerekir. Toplumun mevcut hâli, tarihsel koşullanmışlıkları, algısal ve davranışsal refleksleri, kutuplaşma, çatışma ve savunmacı tepkisellik potansiyelleri yüzleşme sürecinde her zaman özenle değerlendirilmesi gereken faktörlerdir. Örneğin, toplumun geniş kesimlerini, bu makalede aktarılmaya çalışılan yüzleşme aşamalarından yeterince iyi bir şekilde geçirip bir uzlaşmaya hazırlamadan, ne kadar

²² Ancak, Türkiye'nin oldukça kirlili yakın tarihiyle yüzleşmesi konusunda oldukça verimli bir kanal sunabilecek olan Ergenekon vb. dava süreçlerinin, ciddi hukuki hatalar ve manipülasyonlarla bu devasa fırsatı önemli ölçüde kaçırmakta olduğunu da eklemek gerekir.

²³ Murat Pakar, “Maskeli baloyu bitirmek için karşı-psikolojik harekât”, *Birikim*, 248: 24-31, 2009.

haklı olursa olsun radikal gibi görünebilecek bir değişiklik önerdiğinizde aşırı bir tepkisellikle karşılaşp eski çatışmalı ortama bu sefer daha da şiddetli bir şekilde geri dönme riski az değildir. O yüzden toplumsal psikoloji yakından takip edilmeli ve yüzleşme sürecinin ritmi ve dozu iyi ayarlanmalıdır. Bu konu, Türkiye gibi on yıllardır milliyetçi ezberlerle aşırı zehirlenmiş bir toplumsal doku için misliyle önemlidir:

Yüzleşme süreci, kolayca tahmin edilebileceği gibi, demokratikleşme süreciyle iç içe bir süreçtir. Demokratikleşmeden yüzleşemeyiz, yüzleşmeden demokratikleşemeyiz. O yüzden, genel demokratikleşme mücadelesi, yüzleşmenin ayrılmaz bir parçasıdır.²⁴

²⁴ Murat Parker, *a.g.m.*